

УДК 177.72:101.1“652”/“653”

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.9>**І. Р. Григорків-Коротчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5379-4818>

кандидат філософських наук,

асистент кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

І. Б. ПочинокORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6845-6384>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДІАПАЗОН МИЛОСЕРДЯ В АНТИЧНІЙ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Феномен милосердя був відомим уже в найдавніших культурах, він корінням занурений у міфологію та давні релігії. За смисловим наповненням в інших європейських мовах є такі аналоги: *misericordia*, *ἔλεος*, *charities*, *charity*, *clemencies*, *caridad*, *clemency*, *graciousness*, *lenities*, *lenity*, *loving-kindness*, *mercies*, *mercifulness*, *mercy*, *mildness*, *ruth*, *huld*, *genade*, *perdón*, *compasión*, *gracia*, *bondad*, *lbarmhjertighet*, *nåde*, *midhet*... Перекладом для цих понять, крім власне *милосердя*, є такі еквіваленти: жаль, м'якість, побажливість, помірність, милостивість, покірливість, любов, акт милосердя, благодійна організація, милостиня, милість, помилювання, прощення, кволість, лагідність, незлобливість, поміркованість, слабкість, слабкість, благодійність, добродійність, доброчинний, благочестя, вибачення, пробащення, відпущення. Такий широкий спектр свідчить про багатогранність людських емоцій, почуттів та цінностей. У великій українській енциклопедії *милосердя* подається як “етична категорія, чеснота доброчинності, співчутливе, турботливе, доброзичливе ставлення до знедолених, нужденних, винуватців” [1, с. 145].

Розвиток уявлень про милосердя був тривалий і неоднорідний у різних культурах. Розширення його діапазону є свідченням наполегливої турботи людей один про одного, підтримки та прагнення до порозуміння. Грунтуючись на традиції філософування Платон-Аристотель-Ціцерон-Сенека-Августин-Франциск-Аквінат, ми пропонуємо переглянути інтерпретацію милосердя і розширити сучасний спектр цих смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феноменологія милосердя з особливою гостротою відроджується у XX столітті. Тут варто згадати класичні праці С. К'єркегора, Г. Марселя, М. Мерло-Понті, А. Швейцера та інших мислителів, які нагадують нам про людяність і необхідність переосмислення цінності життя.

В українському філософському полі тема милосердя виринає ситуативно. Хоча чимало дискусій обігрують етичний, економічний, правовий і педагогічний аспекти. У деяких філософських роботах, присвячених милосердю, аналізується любов – “*ἀγάπη*” [див. 2]. Співвідношення між милосердям і справедливістю як способами регуляції життєдіяльності людини досліджується у праці Р. Бігуна [див. 3]. Роль і значення милосердя у процесі виховання й навчання розглядає Н. Вишнівська [див. 4]. Вельми ґрунтовною є праця, присвячена трансформації милосердя (від християнської цінності, чесноти до демонстративного ритуалу) в Середньовіччі [див. 5].

Досить глибоко феномен милосердя досліджується в богословських студіях. І це не дивно, зважаючи на те, що Новий Завіт побудований на ідеї милосердної любові до ближнього, жертвовності й пошуку спасіння. Більше того, особливістю становлення милосердя як чесноти був розвиток і утвердження християнства.

Формулювання мети статті. Мета статті – дослідити філософські та богословські коріння поняття милосердя задля кращого розуміння сучасних цінностей. Особливо важливим вважаємо провести феноменологічний зріз зазначеного поняття та його найближчих відповідників, спираючись на праці мислителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грецькій мові *ἔλεος* означає милість, жалість, милосердя і співчуття, рідше милостиня або пожертва. Це такий стан зворушення у серці, коли наша пам'ять, як магніт, притягує подібні власні страждання. Тобто ми задіємо особистий досвід і емпатію. Це мить зворушлива і тривожна, вона може принести полегшення через біль, а зміцнення через щирість і відвертість. *ἔλεος* передбачає, що ми не просто знайомі з людиною, а максимально близькі. Порозуміння з нею не вимагає багатьох аргументів, а лише натяків. Під впливом такого милосердя-жалю людина здатна не тільки змінити свою думку, а й діяти інакше. Лише в Афінах спе-

ціально для *Ἐλεος* був споруджений вівтар, куди приходили ті, кому потрібні були жалі і милосердя, інші поліси не вшановували її окремо. І хоча в грецькій міфології *Ἐλεος* ще не божество, та це уособлення жіночого ніжності.

Так, у Платона, який дуже побивався за учителем, не знаходимо гідного шанування милосердя. Бо для чоловіка “огидно і ганебно”, – каже Сократ у “Державі” лементувати й просити про жалість. Подібну думку зустрічаємо і в “Апології Сократа”. Те, що в одних людей викликає жалість, для інших стає джерелом задоволення і втіхи. Тож чи гідно чоловіку, мудрецю просити про помилування й множити цим пиху суддів? Ще декілька реплік узагалі відправляють милосердя до жіночих характерних рис. І хоча у Сократа було троє синів, він не хотів приводити їх до суду, щоб викликати співчуття [див. 6, с. 42–43]. Для поважних і шановних людей честь і мудрість полягають у розумінні того, що безсмертних немає і просити про відтермінування неминучого чи звільнення для вільного – не личить. Тим більше, що судді давали клятву судити по правді, а не для того, щоб милувати тих, кого заманеться. Слізні благання про порятунок життя є недостойними, якщо вони спрямовані до тих, хто не вникає в суть, а лише орієнтується на театральні дії. “Я програв, – щоправда, не від браку доказів, а через брак нахабства та безсоромності, а ще внаслідок того, що я не хотів говорити вам те, що ви залюбки слухали б: щоб я тут плакав і стогнав, – одне слово, робив і говорив багато дечого, що ви звикли чути від інших, але це недостойне мене, як я вважаю” [6, с. 45]. Набагато страшнішою за смерть є ганьба, нікчемність і несправедливість.

Виглядає так, ніби розумним і порядним чоловікам краще не апелювати до милосердя і жалю. Така думка пов’язана із тим, що ще з давногрецького епосу присутні уявлення про те, ніби людські страждання відбуваються згідно долі, вони є неминучими, потрібними і справедливими в ширшому контексті.

В Аристотеля, який власне енциклопедично підходить до аналізу чеснот, знаходимо поділ доброчесності (чесноти) на два види: мислительні та етичні. І немає *милосердя* серед них. Стагірит пише: “мислительна виникає і зростає головним чином завдяки навчанню (ἐκ διδασκαλίας), і саме тому потребує досвіду та часу, а етична (τῇ ἠθικῇ) народжується звичкою (ἐξ ἔθους), звідки й отримала назву” [7, с. 57]. Отже, жодна доброчесність не є природною та для людини природньою завдяки привчанню набувати і вдосконалювати чесноти.

Милосердя ще не чеснота. Дотримуючись правила золотой середини, він у книзі II називає такі чесноти як *мужність* (середина між страхом і відвагою), *розсуд-*

ливість (між розбещенністю і нечутливістю), *щедрість* (між марнотратством і скупістю), *величавість* (між бундючністю і приниженням), *правдивість* (між хвастощами і удаванням), *дотепність* (між блазнірством і неотесаністю), *сором’язливість* (між боягузництвом і безсоромністю), *праведний гнів* (між заздрістю і злорадством) [див. 7]. Милосердя ж, як і жалі – це пристрасті, переконує Аристотель. Адже гніваємось і боїмось ми ненавмисно, а доброчесність – свідомий рух душі [7, с. 471].

Трохи більше уваги Стагірит приділяє жалю *Ἐλεος* у праці “Риторика”. Там це поняття пов’язане із зміною долі, що незаслужено і несподівано трапляється із сусідом чи другом і викликає у нас страх та біль. Однак для Аристотеля жаліти Іншого – це боятися за себе. Щасливі та зухвалі не відчувають жалю. Найчастіше жалі викликають нечестиві, бо страждають від долі, боятися і відчувають страх, нікчемність. Боги не можуть мати жалю взагалі, оскільки не боять поворотів долі й не схожі за своєю природою до людей. Як і для Платона, в Аристотеля жалі-милосердя *Ἐλεος* – асоціюється із жіночою слабкістю.

У латинській мові аналогом *Ἐλεος* стало поняття *Clementia*. У сер. 1 ст. до н.е. римський сенат за ініціатииви Цезаря освятив храм на її честь. *Clementia* стає божеством, а прощення і милосердя, покаєння стають чеснотами. Та насправді вона вважається чеснотою лише серед римських правителів, її культ поширюється на лідерів держави, вказуючи більше на їх зверхність. Неодмінними атрибутами стають публічність прояву милосердя, показовість і слава. *Clementia* – поблажливість, милість, з якою переможець може не знищити переможених.

Цицерон – один із творців латинської філософської лексики використовує поняття *miser cordia*. У нього воно набуває нового контексту – політичного та вказує на справедливість і дружбу. Милосердя – збурення розуму від споглядання горя. Вона аналогічна жолабі, ревнощам, смутку і більше відноситься до незаслуженого кимось страждання, яке ми спостерігаємо. Милосердя зникає, якщо є можливість надати допомогу тому, хто цього потребує. Це важливий висновок для Цицерона, бо передбачає емпатію і знання про те, як допомогти, певну мудрість, рішучість, готовність розділити чи виправити шкоду. Але і Цицерон не вважає її особливою моральною чеснотою, а лише можливістю проявити волю сильного по відношенню до слабкого.

Цікавим є той факт, що ні Цицерон, ні Аристотель не вважають тему милосердя достатньо важливою для своїх філософських дискусій. Для них вона є природньою пристрастю, що виникає всередині при спогляданні чужих страждань. Так само і тварини можуть відчувати жалі при вигляді

чийхось мук. А ось чесноти роблять людину сильною, удосконалюють її, дають відчуття впевненості і стабільності.

Уперше праця, присвячена окремо милосерддю з'являється у Сенеки "De Clementia" [див. 8] в 55–56 роках. Найбільша іронія полягає у тому, що трактат філософа присвячується юному імператору Нерону. Головною метою праці була демонстрація милосердя як необхідної чесноти правителя. Але інше її призначення було в тому, що вона насправді була написана незабаром після вбивства Нероном свого зведеного брата Британіка в 55 році. Сенека хотів запевнити римських громадян, що це вбивство було кінцем, а не початком кровопролиття. Гірка правда виявилась у тому, що згодом Нерон убивав із примхи та без милосердя.

Сенека наче і вихваляє милосердя перед Нероном, але не вбачає у цьому чесноти. Якщо доля може забирати лише те, що дає, то чесноти вона не забирає, бо вони не від неї. Філософ вважає, що чесноти невразливі, незворушні непорушні. Вони твердо протистоять усьому випадковому, що ні похитнути їх, ані перемогти [8].

Clementia звеличує правителя, вважає Сенека. Бо проявити милосердя може лише той, хто знаходиться вище і має владу, має право карати. Милосердя не схоже зі справедливістю, та вчинений акт милосердя робить справедливість благородною і досконалою. Милосердя ближче до поблажливості. *По-благливість* оцінює вчинки, закриваючи очі на недостойні речі і на перший план постають найкращі риси того, хто потребує милосердя.

Багато людей вихваляють переваги милосердя. І називають людину *доброю*, якщо вона проявляє милосердя. Clementia вважається виключно імператорською чеснотою, бо її діяння в межах повноважень правителя. Сенека хоче вказати Нерону, що його могутність настільки ж велична, як і знаменитого полководця Цезаря. Лише сильний може проявити милість і пробачити, підтримати слабого.

Важливим висновком Сенеки є те, що він пов'язав милосердя і свободу. Лише вільна духом людина по-справжньому може проявити милосердя. "Милосердя має свободу рішення; воно виносить судження не на основі якоїсь (юридичної) формули, а відповідно до того, що є справедливим і добрим; вона може звільнити людину та оцінити збитки за будь-якою (ставкою), як забажає" [8]. Милосердя є більш почесним, ніж помилування.

У період Середньовіччя милосердя набуває більш благородного сенсу. Так, наприклад, від грецького кореня ἔλεος походить ἐλεημοσύνη (Eleemosune), що позначає добрі вчинки і благодійність. І термін "ἐλεημοσύνη" конкретно фігурує неодноразово в Новому Завіті у Євангеліях

та Діяннях Апостолів. "Це почуття співчуття та милосердя буде вкорінене в духовних практиках ранньої християнської спільноти" [9].

Крім "ἐλεημοσύνη", тобто милосердних дій і пожертвувань, у грецькому Новому Завіті використовуються й інші терміни для демонстрації любові та доброї волі. Одним із таких понять є "ἀγάπη", що означає турботливу, безумовну і жертвовну любов, яку часто асоціюють із любов'ю Бога до людства. Ἀγάπη охоплює ширший контекст і виходить за межі актів милосердя, оскільки передбачає моральну доброзичливу поведінку.

Іншим поняттям, яке відображає милосердя в Новому Завіті було грецьке ἡλεος (hileos). У Біблії воно використовується для того, щоб підкреслити глибоку милосердну природу Бога. ἡλεος не просто милосердний, це "той, хто прощає", безмежно співчутливий і той, хто із серцем ставиться. Єдиною умовою отримання такого милосердя є аналогічне ставлення до інших, щоб не трапилось як у притчі про немилосердного боржника [10, Мт. 18].

ἡλεος також визначає очікування того, як люди повинні реагувати на Боже милосердя. У молитві Господній [10, Мт 6:12] ми молимося: "І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим". Це демонструє, що бути милосердним важливо не тільки для Бога; це також якість, яку Він очікує від нас [див.11]. В Августина читаємо: "Ти закликав нас стати убогими духом, покірливими, лагідними, милосердними, чистими серцем, миротворцями" [12, кн. 11, гл. 1].

Августин використовує у своїх творах *compasión* і *misericordia* для збагачення спектру милосердя. Коли він звеличує Бога, то називає Його "fons misericordiarum" – джерело милосердя [12, кн. 6, гл. 16] і з надією та радістю пов'язує цю Божественну силу. Мислитель використовує часто його у звертанні до Бога. У стилі свого етичного учення, Августин бачить у кожній чесноті *любов*, звідси і йде лінія ототожнення любові та милосердя. Бо лише концентрація зусиль, як духовних, так і фізичних, зможе здійснити прорив із самотності до Бога.

Августин висвітлює проблему реальної динаміки людського життя. Філософські пошуки "Confessiones" також надзвичайно цінні тим, що у праці відкинутий класичний грецький підхід, який базувався на об'єктивізмі та раціоналізмі. Натомість Августин пропонує інтелектуалізм, інтроспекцію і феноменологічний аналіз та перевагу волі й віри над розумом. "Вірую, щоб розуміти, а розумію, щоб вірити" – відомий його вислів. Мислитель задає ідею морального оновлення, яке здійснюється через милосердя. Свобода волі якнайкраще пасує до ідеї милосердя, оскільки милосердя зцілює волю.

Misericordia є різновидом співчуття-*compasión*, яке з'являється “у наших серцях до нещастя інших, яке змушує нас допомагати їм, якщо ми можемо” [13]. Спочатку *compassion* не було класичним латинським словом, але згодом воно почало вживатися саме в руслі християнського учення для позначення людяності і поблажливості. Прикладом такого милосердя є притча про блудного сина (Лк. 15:11-32). У чомусь милосердя і співчуття вищі за людську логіку й справедливість. Образ батька виражає глибину милосердя люблячого серця.

Ще однією вельми неординарною постаттю Середньовіччя є Франциск Ассизький. Серед його повчань є Правило 27, у якому він апелює до милосердя і любові. “¹Де є любов і мудрість, там немає ані страху, ані незнання. ²Де є терпеливість і смирення, там немає ані гніву, ані сум'яття...⁶Де є милосердя і делікатність, там немає ані втрати, ані затверділості серця” [14]. Для порівняння можемо надати інший переклад цього Правила: “Там, де є співчуття та мудрість, немає ні страху, ні невігластва. Там, де є терпіння і смиренність, немає ні гніву, ні тривоги... Там, де є милосердя і розсудливість, немає ні надмірності, ні жорстокості”.

Милосердя – шлях людини до Бога, зазначає Франциск. Разом із покорю, набожністю і сердечним жалем вони роблять душу щасливою. Любов не може бути тільки абстрактним поняттям, вона не обмежується внутрішнім милуванням Іншого. За своєю суттю вона є практичним і дієвим, безумовним життям: це пріоритети, вчинки, позиції, які ми втілюємо в щоденному житті. Божественне милосердя – це Його відповідальність за нас. А наше милосердя – наша відповідальність за братів наших менших, за природу. І загалом, про велич людини можна сказати за її ставленням до слабших.

Томас Аквінський згадує “De Clementia” Сенеки у “Сумі теології”. Поєднуючи учення Аристотеля із ученням Церкви, Аквінат пише саме про *misericordia*. Вона може наближатись до *Caritas* (Божественна Любов) чи *Iustitia* (Справедливість).

О'Callaghan розглядає феномен милосердя у контексті філософії Томи Аквінського [15]. У своїй праці автор демонструє спадкоємність власне філософської традиції у Середньовіччі. Милосердя розглядається як природна *чеснота* (від Августина), тобто така, що спрямована на акумуляцію блага. І милосердя можливе лише через людську *природу* (від Аристотеля) та конкретні пропорційні навмисні дії. До таких природніх чеснот у Аквіната відносяться щастя, пошук сенсу життя, справедливість. Природні чесноти, у свою чергу, поділяються на інтелектуальні та моральні [15, с. 11], а теологічні – це Віра, Надія, Любов (*Caritas*).

До теологічних чеснот Аквінат відносить ті, які можна здобути лише з Божественною силою. *Misericordia* – теж моральна чеснота. Тобто вона стосується тих наших дій, які ми можемо навмисно пропорційно і зі смыслом застосовувати. При цьому *misericordia* пов'язана з *Caritas*, вона пронизана божественною силою. *Caritas* не відноситься до людської природи, це Божественна Любов.

Милосердя є поєднанням стійкості і м'якості. М'якість зглажує природну пристрасть гніву і стримує від непоміркованості. Аквінат використовує також і *Clementia* в контексті справедливого і ненадмірного покарання. Розмірковуючи про покарання, які є несправедливими, він зазначає, що перестати так поводитись не є вияв чесноти, хоч це рух до справедливості. *Clementia* пом'якшує справедливе покарання грішника і мотивується любов'ю (прихильністю) до нього, але не справедливістю. *Clementia* є особистим благом для того, хто її проявляє, оскільки пом'якшує пожадливість і жорстокість невідворотного покарання. У цьому Сенека і Аквінат близькі – *Clementia* є особистою величчю судді, його власної душі і для покараного вона хоч і не є цілком справедливою, та це ще бідше сприяє благу для усіх.

Misericordia передбачає, що людина відчуває смуток через нещастя Іншого [16]. У “*Summa Theologica*” Аквінат розглядає те, як ми відчуваємо Божу справедливість і милосердя. Бог не може мати пристрастей, він сам по собі є Закон. Божа справедливість – це скоріше відповідність Його волі.

Misericordia впливає і на пристрасті, і на дії. Милосердя не обов'язково передбачає страх за себе чи побоювання складної ситуації. Страждання милосердного виникають у тій мірі, в якій ми усвідомлюємо страждання Іншого як свої власні. Не завжди страх спонукає до милосердя. Іноді близька чи рідна нам людина страждає і ми з нею терпимо біль. Не тому що боїмося за себе, а тому що уже відчуваємо такі ж почуття на рівні з другом. Любов *Caritas* передує співчуттю. Якщо співчуття виникає без любові, то це вторинні форми милосердя, це дійсно страх за себе. Співчуття, що спровоковані страхом і співчуття з любові мають різний характер.

У питанні про милосердя Аквінат робить відступ від Аристотеля. Його розуміння милосердя поширюється не лише на незаслужені прикроці (як в Аристотеля), а й на страждання заслужені, ті, які вимагають покарання з позиції громадянських прав. Крім того, Аквінат звертає увагу на калік, бідняків, сиріт, хворих від народження, рабів, які також мають право на милосердя і можуть його творити. Як зазначає О'Callaghan, “спроби Аквіната знайти обговорення *misericordia* в “Нікома-

ховій етиці” є непереконливими” [15, с. 38]. Та це свідчить про те, що Томас Аквінський самостійно, без авторитету Аристотеля визнає високий статус милосердя – найбільшої серед чеснот [див. 16].

На відміну від стоїків чи Платона і Аристотеля, у Томаса Аквінського милосердя не є пристрастю душі. І якщо античність звинувачує жінок за надмірність сльозливості, жалю і співчуття, то Аквінат, Франциск і Августин однаково бачать її характерною як для чоловіків, так і для жінок.

Більше того, ідея милосердя широко була поширена серед лицарства. У часи Високого Середньовіччя використовувався навіть спеціальний довгий і вузький ніж – *мізерикорд*. Він був знаряддям акту милосердя, тобто вбивства важко пораненого лицаря. Що ж стосується світського життя, то милосердя було частиною встановлення порядків. “У середні віки люди високого рангу, очевидно, погоджувалися звертатися до відданості співчуттю і милосердю та перетворювати їх у різні форми вираження” [5]. Головною умовою ставала піблична *сценічна вистава*, де бідніші верстви населення були лише об’єктами милосердя для багатого хазяїна, без будь-яких особистих прив’язань.

Отож, філософський аналіз милосердя спонукає нас до переоцінки власних ідей і дій. Неможливо бути до всіх милосердним. Милосердя неможливе до агресора. Передусім милосердю кається і готовність прощати. Милосердя можна заслужити, але його не вимагають. Іноді милосердя важливіше за справедливість. Милосердя стосується не лише минулого, воно імманентно включає майбутнє і відповідальність. Милосердя – не одне і те ж, що і любов, та воно втілює ту саму ідею. Милосердя – активна діяльність, яка змінює не лише учасників, а й спостерігачів, сторонніх. Милосердя передбачає, що людина знає про всі гідні і негідні вчинки, слова чи труднощі і все одно підтримує Іншого. Милосердя – це розуміння і готовність поділитись своїм часом, побутом, порадою з кимось, не передбачаючи за це винагороду.

Стрімкий розвиток технологій та ІІІ змушує задуматись про людське в людині і людське в машині. Милосердя є однією з форм духовності, людяності, емпатії. Це те, що робить людину власне гуманною і засвідчує орієнтацію наших цінностей. Милосердя практичними діями уможливує розвиток суспільства у цілому. І якщо ми говоримо про важливість милосердя та емпатії для фахівців різного спектру діяльності, то як бути із штучними технологіями? Випускаючи із лампи ІІІ, чи можемо ми сподіватись на розуміння і милосердя? Адже одне із визначень емпатії наголошує на тому, що це здатність бути вразливим до інших людей у їхній вразливості.

Дослідження зв’язку між емпатією та ІІІ сьогодні є надзвичайно актуальним. Зокрема у праці “The role of empathy for artificial intelligence accountability” автори діляться такими висновками: “існує великий ризик, що такі системи ІІІ можуть бути неетичними; існує симбіотичний зв’язок між емпатією та відповідальністю; емпатія є важливою для побудови соціально відповідальної спільноти” [17].

Висновки. Філософське та богословське усвідомлення поняття милосердя сьогодні, як і впродовж віків, відіграє важливу роль у житті: воно ініціює створення таких програм як вуличні кухні, притулки для бездомних, потерпілих внаслідок військових конфліктів, стихійних лих. Волонтери часто беруть участь у громадських роботах, підтримці бідних і глобальних місіонерських зусиллях, які втілюють дух милосердних вчинків. Вони надають допомогу не лише в межах однієї країни, а й за її межами, демонструючи активну життєву позицію, безкордонність і глибину феномену милосердя.

Концепція милосердя продовжує відігравати ключову роль і в сучасній практиці, як релігійній так і суспільній. Особливо в традиціях, які наголошують на соціальній справедливості та благодійній діяльності. Як ми розуміємо милосердя у час війни, коли ми боремося за своє життя? Нові виклики стоять перед концепцією милосердя і нам є над чим попрацювати.

Література

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний словник гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / Укладачі: Арістова А. В., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
2. Ходанич Ю.М. Милосердя як аксіологічний феномен: соціально-філософський аспект. *На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії*. Київський університет імені Б. Грінченка. Київ, 2019. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Khodanych_Yurii/Myloserdia_iak_aksiolohichniy_fenomen_sotsialno-filosofskiy_asp
3. Бігун Р. Співвідношення милосердя і справедливості: етико-філософський аналіз. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Філософія*. 2015. Вип. 754–755. С. 227–232.
4. Вишнівська Н. В. Поняття милосердя і цого виховання у дітей. *Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]: Збірник наук. Праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка*. Випуск 4. К., 2010. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4791/1/%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B>

C% D0% B8% D0% BB% D0% BE% D1% 81% D0% B5% D1% 80% D0% B4% D1% 8F% 20% D1% 82% D0% B0% 20% D0% B2% D0% B8% D1% 85% 20% D1% 83% 20% D0% B4% D1% 96% D1% 82% D0% B5% D0% B9% D0% B D% D1% 82.pdf

5. Gerd ALTHOFF. Christian Values and Noble Ideas of Rank and their Consequences on Symbolic Acts. e-Spania [Online], 4 | décembre 2007, *URL: <http://journals.openedition.org/e-spania/4053>; DOI: <https://doi.org/10.4000/e-spania.4053>

6. Платон. Аполонія Сократа. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Plato/Apolonia_Sokrata.pdf

7. Аристотель. Нікомахова етика. К. 2002. 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf

8. Seneca. De Clementia ("On Mercy"). URL: <https://www.sabidius.com/latin/latin-translation/seneca-de-clementia-on-mercy/>

9. Вивчення значення слова Eleemosune грецькою мовою. URL: <https://www.ministryvoice.com/uk/eleemosune-in-greek/>

10. Біблія. Євангелія від Матея. URL: <https://bible-lessons.in.ua/bible/new/book01/gl05.html>

11. Вивчення значення Hileos грецькою мовою. URL: <https://www.ministryvoice.com/uk/hileos-in-greek/>

12. Augustini. Confessiones. URL: <https://faculty.georgetown.edu/jod/latinconf/latinconf.html>

13. Knuuttila, Simo. «Medieval Theories of the Emotions», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/medieval-emotions>

14. Франциск Асизький. Правила Чину Братів Менших. URL: <https://www.ofmbizant.com.ua/pro-chyn/1-chyn/tvory-sviatoho-frantsyska/>

15. O'Callaghan John. Misericordia in Aquinas: a Test Case for Theological and Natural Virtues. Jaarboek Thomas Instituut te Utrecht 33 (2013), p. 9–54. DOI: 10.2478/ejsta-2013-0001. URL: <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/ejsta-2013-0001>

16. Thomas Aquinas's. New English Translation of St. Thomas Aquinas's *Summa Theologiae* (*Summa Theologica*) by Alfred J. Freddoso University of Notre Dame Prima Pars (Part 1). URL: <https://www3.nd.edu/~afreddoso/summa-translation/TOC-part1.htm>

17. Ramya Srinivasan, Beatriz San Miguel González. The role of empathy for artificial intelligence accountability. *Journal of Responsible Technology*. Volume 9, April 2022. <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2021.100021>. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666659621000147>

Анотація

Григорків-Коротчук І. Р., Починок І. Б. Діапазон милосердя в античній та середньовічній філософії. – Стаття.

Мета статті – дослідити філософські та богословські коріння поняття милосердя задля кращого розуміння сучасних цінностей. Особливо важливим вважаємо провести феноменологічний зріз зазначеного поняття та його найближчих відповідників. Показано, що милосердя в різних мовах і культурах апелює до поблажливості, милості, благодійності, жалю, сердечності.

Гуртуючись на традиції філософування Платон-Аристотель-Цицерон-Сенека-Августин-Франциск-Аквінат, пропонуємо переглянути інтерпретацію милосердя і розширити сучасний діапазон цих смислів.

На прикладі поняття милосердя видно як відбувалися зміни у соціально-політичному і релігійному житті упродовж двох тисяч років. Із природної пристрасті, подібної до жалю, вона трансформується у чесноту, яка регулює непрості відносини у найдраматичніші часи в історії людства. Проаналізовано, що розширення діапазону милосердя є свідченням наполегливої турботи людей один про одного, підтримки та прагнення до порозуміння. Відзначено, що зміна уявлень про милосердя була тривалою та еволюціонувала у різних країнах. Особливістю становлення цієї чесноти був розвиток і утвердження християнства.

Милосердя – це усвідомлена навмисна практична діяльність. З'ясовано, що милосердя є концентрацією зусиль і пов'язане із відчуттям свободи. Найголовніше те, що воно відкриває можливість діяти і бути співпричетним до глобальних змін. Концепція милосердя продовжує відігравати ключову роль і в сучасній практиці, як релігійній так і суспільній. Особливо в традиціях, які наголошують на соціальній справедливості та благодійній діяльності. Водночас тенденції в розвитку технологій і розгортання міжнародних, міжрелігійних конфліктів дуже часто демонструють брак милосердя. Тому головною метою в процесі виховання має бути милосердя, на рівні із критичним мисленням, емпатією та креативністю.

Ключові слова: співчуття, любов, чеснота, жаль, справедливість, людяність, емпатія, вразливість, християнство, милосердя.

Summary

Hrigorkiv-Korotchuk I. R., Pochynok I. B. The range of mercy in ancient and medieval philosophy. – Article.

The purpose of the article is to explore the philosophical and theological roots of the concept of mercy in order to better understand contemporary values. We believe it is especially important to make a phenomenological analysis of this concept and its closest equivalents. It is shown that mercy in different languages and cultures appeals to indulgence, mercy, charity, pity, and cordiality. Based on the tradition of Plato-Aristotle-Cicero-Seneca-Augustine-Francis-Aquinas philosophy, the author proposes to reconsider the interpretation of mercy and expand the modern range of these meanings.

The concept of mercy illustrates how socio-political and religious life has changed over two thousand years. From a natural passion, similar to pity, it is transformed into a virtue that regulates difficult relationships in the most dramatic times in human history. It is analysed that the expansion of the range of mercy is evidence of people's persistent care for each other, support and desire for understanding. It is noted that the development of ideas about mercy was long and evolved in different countries. The development and establishment of Christianity was a feature of the formation of this virtue.

Mercy is a conscious intentional practical activity. It has been found that mercy is a concentration of effort and is associated with a sense of freedom. Most importantly, it opens up the opportunity to act and be involved in global

change. The concept of mercy continues to play a key role in contemporary practice, both religious and social, especially in traditions that emphasize social justice and charity. At the same time, trends in the development of technologies and the unfolding of international and interreligious conflicts often demonstrate a lack of mercy.

Therefore, the main goal in the process of education should be compassion, along with critical thinking, empathy and creativity.

Key words: compassion, love, virtue, regret, justice, humanity, empathy, vulnerability, Christianity, mercy-misericordia.